

บทที่ ๓

หลักพุทธธรรมเกี่ยวกับการเกษตรกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

ในบทนี้ มุ่งศึกษาหลักพุทธธรรมเกี่ยวกับการเกษตรกรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท มีประเด็นการศึกษา ๗ ประการ คือ (๑) หลักพุทธธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท (๒) หลักธรรมในการเป็นเกษตรกรที่ดี (๓) หลักธรรมที่พึงปฏิบัติเพื่อความเจริญของพืชผล (๔) หลักธรรมเพื่อความสำเร็จในอาชีพเกษตรกร (๕) หลักธรรมอันเป็นโทษของเกษตรกร (๖) หลักธรรมที่เป็นคำอุปมาในการทำการเกษตรของพระพุทธเจ้า (๗) สรุป มีรายละเอียดดังนี้

๓.๑ หลักพุทธธรรมในพระพุทธศาสนาเถรวาท

“พุทธธรรม” เป็นเสมือนแก้วมณีซึ่งเจียรไนในรัศมีหลายเหลี่ยม นักวิชาการสามารถจัดมุมมองให้เห็นประกายเลื่อมรุ่งไฉไลงดงามหลายวิถี การ พุทธธรรมเสนอหลักการพัฒนาปัญญาที่มุ่งการฝึกอบรมตน ให้บรรลุอิสรภาวะหลุดพ้นจากปัญหา โดยทั่วไปแล้ว พุทธศาสนิกชนจะเข้าใจหลักพุทธธรรมในแง่ของ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ศีลประเพณี พิธีกรรมเท่านั้น แท้จริงแล้ว พระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงวางหลักการพัฒนามนุษย์และหลักการเรียนรู้ไว้อย่างครบกระบวนการ มีองค์ประกอบและขั้นตอนตามลำดับต่อเนื่องสมบูรณ์^{๑๓}

“พุทธธรรม” หรือ “พระธรรม” คือ ธรรมะของพระพุทธเจ้านั้น เกี่ยวกับความจริงตามธรรมชาติของมนุษย์ที่มีทั้งความทุกข์ และ วิธีการดับทุกข์^{๑๔} พระพุทธเจ้าทรงค้นพบนั้น คำว่า “ค้นพบ” ย่อมหมายถึง “ธรรม” เป็นสิ่งที่มีอยู่เดิม มีมาก่อน ไม่ได้เกิดขึ้นพร้อมพระพุทธองค์ แต่เป็นธรรมชาติที่เกิดขึ้นก่อนที่พระพุทธองค์จะตรัสรู้ อาจพอกกล่าวได้ว่า การเรียนรู้

^{๑๓} สุมณ อมรวิวัฒน์ ศ.ดร., การพัฒนาการเรียนรู้ ตามแนวพุทธศาสตร์, (โครงการกิตติเมธี สาขาวิชาศึกษาศาสตร์: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๒), หน้า ๑.

^{๑๔} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๗๕ / ๑๑๖.

ธรรม ก็คือการรับรู้ธรรมตาโลก เรียนรู้สิ่งที่เป็นปกติที่มีบ่อเกิดที่มามีมาอย่างไร และไปอย่างไร เพราะหลักธรรมคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าที่ได้ตรัสสอนไว้กว่าสองพันปีที่ผ่านมา นั้น เป็น “สัจธรรม” เพราะ “คนเราจะล่วงพ้นความทุกข์ได้ เพราะความเพียรในการทำ ความดี” ผู้ใส่ใจในธรรมเท่านั้น ถึงจะรู้ถ่องแท้

ความสำคัญของพุทธธรรม กล่าวได้ ๓ ประการด้วยกัน คือ (๑) เป็นที่รวบรวมหลักธรรมของพระพุทธศาสนาเถรวาทอย่างบริสุทธิ (๒) นำเสนอหลักการและสาระสำคัญของพระพุทธศาสนาอย่างครบถ้วนรอบด้านครอบคลุมและเป็นระบบอย่างชัดเจน (๓) เป็นมาตรฐานและเกณฑ์ของความเชื่อและการปฏิบัติของชาวพุทธทั่วไปทั้งในระดับชาวบ้านและพระภิกษุ ดังนั้นพุทธธรรมมีค่าสำหรับวิถีชีวิตของมวลมนุษย์โดยเท่าเทียมกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับระดับสติปัญญา ความสามารถของแต่ละบุคคล ที่จะนำมาพัฒนาตนเองให้เกิดความสุข ความเจริญ งามงามในชีวิตเพราะพระพุทเจ้า เป็นเพียงแต่ผู้ค้นพบทางเดินของชีวิตแล้ว นำมาบอกกล่าวให้แก่บุคคลอื่นเท่านั้น ดังที่พระองค์ตรัสว่า “ตถาคตเป็นเพียงผู้บอก คือชี้ทางให้ส่วนตัวการกระทำนั้น เป็นเรื่องที่ แต่ละคนต้องเพียรพยายามเอาเอง”^{๑๕}

ดังที่พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้แสดงทัศนะว่า พุทธธรรมเป็นการแนะแนวต้นแบบ เพราะการแนะแนวพุทธธรรมนี้ ส่งเสริมให้บุคคลรู้จักช่วยตัวเอง ยอมรับศักยภาพของมนุษย์ในการแก้ปัญหาตลอดจนให้รู้จักในเรื่องเงื่อนไข เหตุ ปัจจัย และวิธีการ ซึ่งมีขั้นตอนครบถ้วนตามหลักการแนะแนว^{๑๖}

๓.๒ หลักธรรมในการเป็นเกษตรกรที่ดี

แนวทางของไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา หลักธรรมในการเป็นเกษตรกรที่ดีและสามารถแก้ปัญหา อยู่ที่ว่าจะสามารถปรับประยุกต์หลักของไตรสิกขา

^{๑๕} พ.ร. (ไทย) ๒๕ / ๒๗๖ / ๑๑๗.

^{๑๖} พระเทพเวที (ประยุทธ์ปยุตฺโต), พุทธศาสตร์กับการแนะแนว, พิมพ์ครั้งที่ ๓.

(กรุงเทพมหานคร : สมาคมแนะแนวแห่งประเทศไทย, ๒๕๓๔), หน้า ๑.

พุทธทาสภิกขุ ได้อธิบายว่า การศึกษา ในภาษาไทยหมายถึง การศึกษาเล่าเรียน ซึ่งตรงกับคำว่า สิกขา ในพระพุทธศาสนา หมายถึง การปฏิบัติ ได้รับปริญญาคือ สิ้นราคะ สิ้นโทสะ สิ้นโมหะ ผลของการปฏิบัติศึกษาเป็นอย่างนั้น การปฏิบัติอย่างนั้นก็เพื่อความรอดจากสิ่งอันไม่พึงปรารถนา สิ่งใดที่เป็นความทุกข์ทรมาร ความยุ่งยากลำบากแก่จิตใจก็เรียกว่า อันไม่พึงปรารถนา แก้ไขด้วยการศึกษา^{๑๗}

พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ.ปยุตฺโต) ได้ให้ความหมายไตรสิกขาว่า หมายถึงการพัฒนามนุษย์ให้ดำเนินชีวิตดีงามถูกต้องทำให้มีวิถีชีวิตที่เป็นมรรค เป็นทางดำเนินชีวิตหรือวิถีชีวิตที่ถูก ต้องดีงามของมนุษย์ ต้องเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตน คือ สิกขามรรคกับสิกขาจึงประสานเป็นอันเดียวกัน เมื่อมองในแง่อริยสัจ ๔ ก็เป็นอริยมรรค คือ วิถีชีวิตอันประเสริฐเมื่อเป็นมรรคก็ดำเนินก้าวหน้าไปสู่จุดหมายโดยกำจัดสมุทัยให้หมดไป ช่วยให้เรามีชีวิตที่พึงพา อวิชา ตัณหา อุปทาน น้อยลงไป ไม่อยู่ใต้อำนาจครอบงำ ของมันพร้อมกับที่เรามีปัญญาเพิ่มขึ้นและดำเนินชีวิตด้วยปัญญามากขึ้นตามลำดับจนกระทั่งในที่สุดพอสุมุทัยหมดทุกข์ก็หมดก็บรรลุมหายเป็น นิโรธ โดยสมบุรณ์^{๑๘}

ไตรสิกขาเป็นหลักธรรมใหญ่เพื่อกำจัดกิเลสของภิกษุและบุคคลทั้งหลาย ดังปรากฏในอนุพุทธสูตร ว่าด้วยการตรัสรู้ธรรมเป็นเหตุสิ้นภพว่าภิกษุทั้งหลาย เพราะไม่รู้แจ้งแทงตลอดธรรม ๔ ประการ เราและเธอทั้งหลายจึงเที่ยวเร่ร่อนไปตลอดกาลยาวนาน อย่างนี้ธรรม ๔ ประการ อะไรบ้าง คือ อริยศีล อริยสมาธิ อริยปัญญา และอริยวิมุตติเราถอนภพตัดค้นหาได้แล้ว ภพเนตติสิ้นไปแล้ว ธรรมเหล่านี้คือ ศีล สมาธิ ปัญญาและวิมุตติอันยอดเยี่ยมพระโคตมผู้มียศได้ตรัสรู้แล้ว ดังนั้นพระพุทธเจ้าจึงตรัสบอกธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย เพื่อความรู้ยิ่ง^{๑๙}

^{๑๗} พุทธทาสภิกขุ,การศึกษาสมบุรณ์แบบ:คือวงกลมที่คุ่มครองโลกถึงที่สุด, (กรุงเทพมหานคร: อุษากาการพิมพ์, ธันวาคม ๒๕๔๙) , หน้า ๑๘๕-๑๘๖.

^{๑๘} พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ปยุตฺโต), หัวใจพระพุทธศาสนา, พุทธจักร, ปีที่ ๖๑ ฉบับที่ ๕ (พฤษภาคม ๒๕๕๐), หน้า ๗.

^{๑๙} อภ.จตุกก.(ไทย) ๒๑/๑/๑-๒.

ไตรสิกขาเป็นกระบวนการฝึกศึกษาพัฒนามนุษย์เป็นกระบวนการพื้นฐานในการฝึกพฤติกรรมที่ดีของมนุษย์ให้ดียิ่งขึ้น ดังที่แสดงในปฐมสิกขาสูตร ว่าภิกษุผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล ทำพอประมาณในสมาธิ และปัญญา ย่อมสามารถบรรลุเป็นพระโสดาบันหรือเป็นพระสกทาคามี ขณะที่ภิกษุผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล และสมาธิทำพอประมาณในปัญญา ย่อมสามารถบรรลุเป็นพระอนาคามี ส่วนภิกษุผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล สมาธิ ปัญญา ย่อมหลุดพ้นจากอาสวะกิเลสทั้งปวง^{๒๐}

จากความหมายของไตรสิกขาที่กล่าวมานั้นพอสรุปได้ว่า ไตรสิกขา หมายถึง การพัฒนามนุษย์ให้ดำเนินชีวิตดีงามถูกต้อง ทำให้มีวิถีชีวิตที่เป็นมรรค เป็นทางดำเนินชีวิตหรือวิถีชีวิตที่ถูกต้องดีงามของมนุษย์ ต้องเรียนรู้ฝึกฝนพัฒนาตนเอง เริ่มจากการรักษาศีลเพื่อขัดเกลาพฤติกรรมและการดำเนินชีวิตของตนเองให้บริสุทธิ์ รวมถึงการฝึกหัดการอยู่ร่วมกันของเพื่อนร่วมงานให้มีความเกื้อกูลต่อกัน และกระบวนการที่สำคัญในการศึกษาต้องพัฒนาตนเองให้บริบูรณ์ด้วยศีล บริบูรณ์ด้วยสมาธิ และบริบูรณ์ ด้วยปัญญาเพื่อพัฒนาตนเองและสังคมไปสู่เป้าหมายสูงสุดในปัจจุบันและอนาคต

ความสำคัญของไตรสิกขาที่นำมาแสดงข้างต้นนั้นเป็นเครื่องยืนยันได้ว่า ไตรสิกขาเป็นหลักคำสอนทางพุทธศาสนาที่พุทธศาสนิกทุกคนควรนำมาปฏิบัติเพื่อพัฒนาตนเองให้มีชีวิตที่ดีงาม เพื่อจัดปรับเตรียมสภาพชีวิตสังคมและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งลักษณะแห่งความสัมพันธ์ต่างๆ ให้อยู่ในภาวะที่เหมาะสมและพร้อมที่จะเป็นอยู่ปฏิบัติกิจและดำเนินการต่างๆ เพื่อก้าวหน้าไปอย่างได้ ผลดีที่สุด สู่จุดหมายของชีวิต ของบุคคล ขององค์กร ของชุมชนตลอดจนสังคมและประเทศชาติต่อไป

ไตรสิกขาเป็นระบบการศึกษาที่เน้นการฝึกอบรมตนเองอย่างเป็นขั้นตอนและมีกระบวนการที่ประสานกันอย่างเป็นพื้นฐานให้แก่กันจนถึงความพ้นทุกข์ โดยเริ่มจากการสำรวจระงับกาย วาจา ใจ ไม่ให้ตกอยู่ภายใต้การครอบงำของกิเลสและให้มีปกติไม่เบียดเบียนผู้อื่น ต่อเมื่อกาย วาจา ใจ สงบระงับจากอารมณ์ภายนอกแล้วจึงเป็นฐานในการฝึก

^{๒๐} อภ.ติก.(ไทย) ๒๐/๘๗/๓๑๒- ๓๑๔.

อบรมจิตให้มีสติตั้งมั่น เกิดสมาธิไม่หวั่นไหวไปตามอำนาจของนิวรณ์ ๕ จนจิตนิ่ง สงบ เป็นกลาง อย่างมีสติอยู่ในสภาพควรแก่การงานแล้ว จึงสามารถใช้ปัญญาพิจารณา สภาวะธรรมที่ปรากฏขึ้นในปัจจุบันขณะจนรู้ทันสภาวะไตรลักษณ์ของสิ่งทั้งหลายทั้งภายใน และภายนอกตามความเป็นจริงและรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ ทำให้สามารถละกิเลสที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง^{๒๑}

๓.๓ หลักธรรมที่พึงปฏิบัติเพื่อความเจริญของพืชผล

หลักในการปลูกพืชให้งามคือ หากเป็นต้นไม้ ที่ใช้เมล็ดเพาะ ในการปลูกถั่วงอก ก้นหลุมด้วยปุ๋ยชีวภาพหรือปุ๋ยคอกจะทำให้สามารถเจริญเติบโตได้เร็ว แต่หากพันธุ์ที่ซื้อ มา และขยายพันธุ์ด้วยวิธีทาบกิ่ง ตอน แล้วนั้นการรองพื้นทำให้รากเน่าเร็ว จึงไม่ควรรองก้น หลุมก่อนปลูก ต้องให้สามารถตั้งตัวได้จึงค่อยใส่ปุ๋ยคอกให้ แต่เป็นที่น่าสังเกตว่าพืชทุกชนิด ไม่สามารถขึ้นได้ในดินทุกประเภท ปัจจัยที่จะให้ต้นไม้เจริญเติบโตนั้น นอกจากจะให้น้ำใส่ ปุ๋ยแล้ว อย่าลืมน้ำใจของคนปลูกลงไปด้วย คือการเอาใจใส่ดูแลเขา เพราะต้นไม้ก็มีความ ต้องการเหมือนกับคน รักเขามาก เขาก็เจริญเติบโตมาก รักน้อย เขาก็โตน้อย ตามอัตราส่วน ของการให้นอกจากการรองก้นหลุม ในการปลูกแล้วนั้นยังมีการปลูกพืชบางอย่างที่ใช้ระบบ พึ่งพาอาศัยกันในการปลูกเพื่อประหยัดเช่น ปลูก กลอย มันเครือ ไว้ตามต้นไม้ยืนต้น เพราะ เขาสามารถพึ่งพาอาศัยกันแบบไม่เบียดเบียนกันเลย อีลอก ดอกกระเจียว ก็ปลูกได้ร่วมเงาไม้ ใหญ่ได้ซึ่งเมื่อดูแลการทำบำนานาญชาวนาก็เป็นการเลียนแบบธรรมชาติ เพื่อจะได้กินผัก ผลไม้ที่ปลอดภัยจากสารพิษ ต้องบำรุงดินให้มีความอุดมสมบูรณ์ เพราะหากดินอุดม สมบูรณ์แล้ว พืชพรรณต่าง ๆ ก็จะมีอุดมสมบูรณ์ด้วยการเจริญเติบโตของพืช ต้องการปัจจัย หลายประการที่สำคัญ คือ น้ำ แสง ธาตุอาหารต่างๆพืชเป็นสิ่งมีชีวิตมีการเจริญเติบโตและ ดำรงชีวิตอยู่ได้ย่อมต้องการ สิ่งแวดล้อมที่เหมาะสม สภาพของสิ่งแวดล้อมต่างๆ ที่มีผลต่อ

^{๒๑} พิชญธวัช บุญช่วย, “การศึกษากระบวนการสร้างภavana ๔ โดยใช้หลักไตรสิกขา”, วิทยานิ

การเจริญเติบโตของพืชแต่สิ่งที่สำคัญมากก็คือการผลิตโดยใช้หลักกรรมทางพระพุทธศาสนา เข้ามาเกี่ยวข้องด้วย หรือที่เรียกว่าการผลิตเชิงพุทธ สามารถอธิบายได้ในมิติแห่งประโยชน์ ในปัจจุบัน ๔ อย่าง ดังนี้

๓.๓.๑ ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ ๔

(๑) อุฏฐานสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยความหมั่นคือขยันหมั่นเพียรในการ ปฏิบัติหน้าที่การงานประกอบอาชีพอันสุจริตมีความชำนาญรู้จักใช้ปัญญาสอดส่องตรวจ ตราหาอุปายวิธีสามารถจัดดำเนินการให้ได้ผลดี

(๒) อารักขสัมปทา ความถึงพร้อมด้วยการรักษาคือรู้จักคุ้มครองเก็บรักษาโภค ทรัพย์และผลงานอันตนได้ทำไว้ด้วยความขยันหมั่นเพียรโดยชอบธรรมด้วยกำลังงานของตน ไม่ให้เป็นอันตรายหรือเสื่อมเสีย

(๓) กัลยาณมิตตตา ความเป็นผู้มีมิตรดีคือรู้จักกำหนดบุคคลในถิ่นที่อาศัยเลือก เสวนาสำเนียงหรือตระหนักรู้ที่จะศึกษาเยี่ยงอย่างท่านผู้ทรงคุณมีศรัทธาศีลจาจะปัญญา

(๔) สมชีวิตา ความเป็นอยู่เหมาะสมคือรู้จักกำหนดรายได้และรายจ่ายเลี้ยงชีวิต แต่พอดีมิให้ผิดเคืองหรือฟุ่มเฟือยให้รายได้เหนือรายจ่ายมีประหยัดเก็บไว้^{๒๒}

ทั้ง ๔ องค์ประกอบตามที่กล่าวมานี้ องค์ ประกอบแรกคือความถึงพร้อมด้วย ความหมั่นจัดว่าเป็นการผลิตอย่างแท้จริง คือผู้ผลิตต้องมีความขยันหมั่นเพียรเป็นเบื้องต้น อาศัยเพียงความขยันหมั่นเพียรเพียงอย่างเดียวการผลิตอาจไม่ได้ผล ต้องมีความ ขำนาญในการผลิต รู้จักหาอุปายวิธีให้การผลิตนั้นประสบความสำเร็จด้วย เช่น สิ้นค้าตัว เดียว แต่มีตัวเลือกหลายอย่างตามรสนิยมของผู้ บริโภคเช่น กาแฟมีหลายรส เป็นต้น

องค์ประกอบในการผลิตแนวพุทธประกอบด้วย ๔ อย่างคือ (๑) คนเพื่อทำหน้าที่ ในการดำเนินการผลิตโดยวางแผนว่าจะผลิตอย่างไรเพื่อให้ได้ผลผลิตที่พอเพียงกับการเลี้ยง

^{๒๒} อจ.อุฎฐก. (ไทย) ๒๓/๕๔/๓๔๐. และรายละเอียดในลักษณะอธิบายเพื่อความเข้าใจอย่างง่ายๆ ดูเพิ่มเติมใน พระพรหมคุณาภรณ์ (ป. อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม , พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๑๖.

ดูตนเองและครอบครัว (๒) เป้าหมายคือจะผลิตในปริมาณเท่าใดผลิตเพื่อใคร (๓) วิธีการคือการดำเนินการผลิตที่ไม่เบียดเบียนตนผู้อื่นและทำลายสิ่งแวดล้อม (๔) ปัญญาคือการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในการผลิตเพื่อให้การผลิตดำเนินไปสู่เป้าหมายที่ต้องการในทางพระพุทธศาสนาก็เน้นที่ปัญญานิยมมากกว่าบริโภคนิยมเพื่อให้มนุษย์รู้จักคิดเป็นแก้ปัญหาเป็นและนำพาชีวิตของตนให้อยู่รอดด้วยตนเองให้ได้^{๒๓} องค์ประกอบทั้ง ๔ อย่างนี้สามารถอธิบายในหลักประโยชน์ปัจจุบันได้ดังนี้ คือ คน ได้แก่ ผู้ขยันทำงานและสั่งสมทรัพย์ โดยเฉพาะการคบค้าสมาคมมิตรก็มีความสำคัญ เพราะสามารถชี้แนะในการดำเนินชีวิตตามหลักเศรษฐกิจเชิงพุทธได้, เป้าหมาย คือ การขยันทำงานเพื่อให้มีทรัพย์ สั่งสมทรัพย์ ไว้เพื่อให้ทรัพย์นั้นมีเหลือไว้ใช้จ่าย วิธีการ คือ ขยันทำมาหากิน สั่งสมอดออมทรัพย์ไว้ส่วนปัญหา คือ ขี้เกียจทำงานและไม่รู้จักอดออมทรัพย์

ดังนั้นพืชผลจะเจริญเติบโตได้ดีก็อยู่ที่การเอาใจใส่ เพราะหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้รับผลเช่นนั้น การผลิตตามแนวพุทธหรือ ทำให้มนุษย์มีชีวิตอยู่ได้ตามสมควรแก่สภาพมี การดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ไม่เป็นการเบียดเบียนตนเองและผู้อื่น ตลอดถึงสิ่งแวดล้อมทั้งหลายผลิตให้พอเพียงที่จะเลี้ยงตนและครอบครัวให้มีอยู่มีกินมีความสุขตามฐานะแห่งตนหากผลผลิตเหลือก็จัดแบ่งเพื่อจำหน่ายจ่ายแจกต่อไป รู้ประมาณในฐานะของตนผลิตโดยชอบธรรมไม่มีอคติและใช้สอยบริโภคตามสมควรแก่ฐานะและภาวะไม่มีความโลภจนเกินไปชีวิตก็จะประสบความสุขตามอัตภาพของตน

๓.๔ หลักธรรมเพื่อความสำเร็จในอาชีพเกษตรกร

หลักพุทธธรรมย่อมเข้าได้ใช้ได้กับทุกบริบท ซึ่งหลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องเป็นพื้นฐานในการบริหารงานคือ อธิปไตย ๔ เป็นหลักธรรมก่อให้เกิดความสำเร็จ คือ (๑) ฉันทะ มีความพึงพอใจในงานที่ทำ (๒) วิริยะ มีความขยันหมั่นเพียรตั้งใจทำงาน

^{๒๓} พระมหาจุลศักดิ์ จีระพัฒน์, “แนวคิดและวิธีการแก้ปัญหาเศรษฐกิจแนวพุทธของปราชญ์อีสาน”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗).

(๓) จิตตะ มีความห่วง มีใจฝักใฝ่จดจ่อ เอาใจใส่ในการทำงานอย่างต่อเนื่อง (๔) วิมังสา มีความคิดรอบครอบ ไตร่ตรอง หาเหตุผล แก้ไขปรับปรุงงานให้สำเร็จตามเป้าหมาย ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

หลักอิทธิบาท ๔ ซึ่งจะช่วยเกื้อกูลสนับสนุนและส่งเสริมให้การลงมือปฏิบัติเป็นไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ และหวังประโยชน์ได้อย่างแท้จริง อิทธิบาท แปลว่า บาทฐานแห่งความสำเร็จ หมายถึง สิ่งซึ่งมีคุณธรรม เครื่องให้ถึงความสำเร็จตามที่ ตนประสงค์ ผู้หวังความสำเร็จในสิ่งใด ต้องทำตนให้สมบูรณ์ ด้วยสิ่งที่เรียกว่า อิทธิบาท^{๒๔} ซึ่งจำแนกไว้เป็น ๔ คือ

๑) ฉันทะ (ฉันทะ ความพอใจที่จะประกอบในสิ่งนั้น) คือ ต้องการที่จะทำใฝ่ใจรักในการเลี้ย ยงชีวิตที่ถูกต้อง ไม่ประกอบอาชีพที่เป็นทุกข์โทษแก่ตนและคนอื่น และมุ่งหวังที่จะหาเลี้ยงชีวิตด้วยความซื่อสัตย์สุจริต มีความพอใจที่จะหาเลี้ยงชีวิตให้ได้ผลดียิ่งๆ ขึ้นไปไม่เกียจคร้านประโยชน์ของฉันทะ ฉันทะนี้เป็นข้อดีโดยตรงกับความเปื้อนหนาย เมื่อมีฉันทะแล้วทำให้ไม่เบื่องาน ไม่รู้ สึกท้อแท้ในการหาเลี้ยงชีวิต โดยพิจารณาให้เห็นคุณและโทษเมื่อพิจารณาถึงคุณและโทษจากการหาเลี้ยงชีวิตอย่างเข้าใจแล้วฉันทะจะปรากฏขึ้น

๒) วิริยะ(ความเพียรประกอบสิ่งนั้น) คือ เมื่อเห็นประโยชน์จากการหาเลี้ยงชีพที่สุจริตแล้ว จึงขยันหมั่นประกอบอาชีพนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง อดทนไม่ท้อถอยแต่มีความตั้งใจและพยายามเลี้ยงชีวิตอย่างสุดกำลังความสามารถ

๓) จิตตะ(เอาใจฝักใฝ่ สิ่งนั้นไม่วางธุระ) หมายถึง ความเอาใจใส่กับอาชีพที่ตนทำ คือ หมั่นตรวจตราดูแลเอาใจใส่ กับอาชีพของตนอยู่เสมอหาข้อบกพร่องผิดพลาดกับตัวเองบ่อยๆ เพื่อปรับปรุงพัฒนาให้เกิดทักษะต่อไป

^{๒๔} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๓๑/๒๓๓๓.

๔) วิมังสา (หมั่นตรึกตรองพิจารณาเหตุผลในสิ่งนั้น) หมายถึง การใช้ปัญญาประกอบทำงานปัญญาที่ว่าได้แก่วิชาความรู้ วิมังสา ก็คือ ปัญญาเป็นแสงสว่างของใจเริ่มตั้งแต่รู้จักงานที่ทำว่าเราทำงานอะไรเป็นคุณหรือเป็นโทษมีขอบเขตแค่ไหนรู้จักผลได้ผลเสียของงานรู้จักวิธีทำงานนั้นให้ได้ผลดีอยู่เสมอผู้หาเลี้ยงชีวิตที่มุ่งหวังความสำเร็จในชีวิตต้องปฏิบัติตามหลักธรรมด้วยความพยายามอย่างดียิ่งต่อเนื่องกันเป็นลูกโซ่ไม่ใช่ปฏิบัติเพียงข้อใดข้อหนึ่ง หรือเพียงสองหรือสามข้อ เพราะผลที่ได้รับจะไม่สำเร็จสมบูรณ์ แต่หากตั้งใจเลี้ยงชีวิตให้ประสบผลสำเร็จผู้ ทำอะไรจะสำเร็จถึงร้อยเปอร์เซ็นต์ต้องอาศัยความพยายามตั้งแต่เริ่มแรก คือ

ข้อที่ ๑ จนถึงข้อสุดท้าย คือ ข้อที่ ๔ ในทางตรงกันข้ามผู้ ไม่สำเร็จในงานเลย มักจะขาดมาตั้งแต่ข้อแรกจนถึงข้อสุดท้าย หรือผู้ สำเร็จแต่ได้ผลไม่ดีร้อยเปอร์เซ็นต์ มักจะขาดหรือบกพร่องข้อใดข้อหนึ่ง

อนึ่ง หลักธรรมของอิทธิบาท ๔ นี้ กล่าวได้ว่าเป็นพื้นฐานแห่งความสำเร็จของชีวิต และจะสัมพันธ์กับหลักธรรมข้ออื่นๆ เช่น วุฑฒิธรรม (ธรรมที่ทำให้เจริญ) สมชีวิธรรม (ธรรมของคู่ชีวิต) ฆราวาสธรรม (ธรรมของผู้ เป็นฆราวาส) เป็นต้น เมื่อบุคคลปฏิบัติตามธรรมได้อย่างเคร่งครัด ย่อมก่อให้เกิดพลังในการหล่อเลี้ยงชีวิตให้สืบต่ออายุได้ยาวนานทั้งในแง่การปฏิบัติธรรมและการปฏิบัติงานการปฏิบัติตามหลักอิทธิบาท ๔ จะช่วยเกื้อหนุนให้บุคคลประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิต โดยเริ่มจากความพอใจที่จะดำเนินชีวิตในทางที่ดีมีความเพียรที่จะเลี้ยงชีพในทางสุจริตมีจิตใจฝักใฝ่ในการหาเลี้ยงชีพนั้น ตลอดจนมั่นคงคอยเอาใจใส่คอยดูแลรักษาหน้าที่ของตนเองไม่ให้เกิดบกพร่อง หรือพัฒนาหน้าที่ของตนให้ละเอียดรอบคอบยิ่งขึ้นไป การปฏิบัติตามหลักอิทธิบาท ๔ ดังนี้ ได้ย่อมบรรลुถึงความดีคือ อรรถะหรือประโยชน์ในระดับทิฏฐุธัมมิกัตถประโยชน์ คือประโยชน์ที่ มองเห็นในปัจจุบัน สัมปรายิกัตถประโยชน์คือประโยชน์ในด้านการพัฒนาจิตใจและปรมาตถประโยชน์ ประโยชน์สูงสุดคือพระนิพพาน หรือบรรลุจุดหมายของชีวิตครบถ้วนบริบูรณ์ทุกระดับจึงเกื้อกูลสังคมให้ใช้ความเพียรพัฒนาตนให้บรรลุถึงจุดหมายในระดับต่างๆ ตามความ

เหมาะสม ทั้งนี้ เพื่อความอยู่ร่วมกันด้วยดีของสังคมทำให้คนในสังคมมีความเพียรเพื่อพัฒนาตนให้เข้าถึงความดีงาม และเกิดความผาสุกร่วมกัน หากสามารถยึดถือและปฏิบัติตามหลักธรรมเหล่านี้ ได้การประกอบอาชีพที่สุจริตแม้จะมีอุปสรรคมากน้อยเพียงใด มีความยากลำบากเพียงใดก็ย่อมจะบรรลุความสำเร็จไปได้ด้วยดีเพราะความพยายามไม่ย่อท้อเหล่านั้นจะเป็นแรงผลักดันให้สามารถฟันฝ่าอุปสรรคนานัปการจนถึงซึ่งความสำเร็จได้ในที่สุด ถึงกระนั้นการประกอบอาชีพก็ต้องดำเนินอยู่ในแนวทางของสัมมาอาชีพะอยู่เสมอ จึงจะสามารถบรรลุถึงประโยชน์สุขดังกล่าว นอกจากนี้ในการทำงานนั้นหากหวังผลที่สมบูรณ์แห่งการงานที่ทำอยู่จะต้องยึดหลักการเหล่านี้ด้วย คือ^{๒๕}

๑) ตื่นแต่เช้าเอาใจใส่ในกิจการงานของตน กล่าวคือ ไม่เป็นคนนอนตื่นสายไม่เห็นแก่การนอนมากเกินไปจนเป็นเหตุให้อาชีพการงานเสียหาย

๒) เวลากลางวันเอื้อเพื่อสนใจในกิจการงานของตน กล่าวคือ ต้องหมั่นดูแลเอาใจใส่กิจการงานของตน ไม่ทิ้งธุระหน้าที่ที่ตนรับผิดชอบอยู่

๓) เวลาเย็น ตรวจตรากิจการงานของตน กล่าวคือ เมื่อเสร็จสิ้นภารกิจในแต่ละวันแล้ว ต้องคอยตรวจตราดูแลความเรียบร้อย เพื่อให้รู้ ว่าสิ่งใดควรปรับปรุงแก้ไข ถูกต้องมีประสิทธิภาพหรือไม่อย่างไร เพื่อจะได้จัดการอย่างถูกต้องเหมาะสมต่อไป

การประกอบอาชีพไม่ว่าจะเป็นอาชีพอะไรก็ตามต้องสร้างความเชื่อมั่นขึ้นในตนเอง เมื่อคนเรามีความเชื่อมั่นในตนเองแล้วก็ย่อมจะประกอบความเพียรขึ้นมาในตนเองอย่างไม่มีข้อสงสัย ถึงอย่างไรก็ตามคนเราแม้จะสร้างความเชื่อมั่นสร้างความเพียรให้กับตนเองก็ไม่ใช่ว่าจะประสบความสำเร็จในหน้าที่การงานในกลุ่มคณะถ้าบุคคลเหล่านั้นขาดคุณธรรม ดังนั้น การทำงานทุกอาชีพในหลักพระพุทธศาสนาจะต้องมีหลักคุณธรรมเข้าไปเกี่ยวข้องอยู่ ตลอดเวลา งานอาชีพบางอย่างซึ่งในความรู้สึกของชาวโลก แล้วไม่มีปัญหา

^{๒๕} พระมหาศีริวัฒน์ อริยมณี(จันตะ). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงจากมุมมองของพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต** สาขาพระพุทธศาสนา, (บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๖๗.

อะไรเพราะงานสามารถสร้างฐานะ หรือ อำนวยให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจแก่คนเหล่านั้นได้

๓.๕ หลักธรรมอันเป็นโทษของเกษตรกร

หลักการดำเนินชีวิตที่มี ความสุขในพระพุทธศาสนาไม่ได้ยึดถือกันที่ความมั่งมีหรือความยากจนเป็นเกณฑ์เพื่อวัดความดีความชั่ว แต่วัดกันด้วยความเป็นผู้ที่มีคุณธรรม ความเป็นผู้มั่งมีหรือความเป็นผู้มีทรัพย์ มากนั้นถือว่าเป็นเพียงวิถี การนำไปสู่เป้าหมายอื่น การแสวงหาทรัพย์ โดยไม่ชอบธรรม การครองทรัพย์ ไว้โดยไม่ทำให้เกิดประโยชน์และการใช้จ่ายทรัพย์ในทางที่เป็นโทษแม้จะแสวงหาทรัพย์โดยชอบธรรมและใช้จ่ายทรัพย์ให้เป็นประโยชน์แล้วก็ไม่ถือว่าเป็นการปฏิบัติ เกี่ยวกับทรัพย์ที่ถูกต้องทางธรรมโดยสมบูรณ์ เพราะทางธรรมเน้นคุณค่าทางจิตใจและทางปัญญาไม่ได้เน้นไปที่วัตถุคือ ให้มีความรู้เท่าทันเข้าใจคุณค่าหรือประโยชน์ที่แท้จริงของการใช้ทรัพย์ไม่ใช่ให้ตกเป็นทาสแต่ให้เป็นนายทรัพย์ ให้ทรัพย์มีเพื่อรับใช้มนุษย์เป็นอุปกรณ์สำหรับทำประโยชน์และสิ่งดีงามช่วยผ่อนเบาทุกข์ ทำให้เกิดสุขมิใช่กลายเป็นเหตุเพิ่มทุกข์และทำลายคุณค่าของความเป็น มนุษย์

๑) อนริยปริเยสนา

การแสวงหาไม่ประเสริฐ หากินโดยทำทุจริตผิดกฎหมายและศีลธรรมหรือแสวงหาธรรมนอกพระพุทธศาสนา ไม่แสวงหาทางพ้นทุกข์มีแต่เพิ่มพูนกิเลสและอกุศลธรรมมากขึ้นตามหลักการของพระพุทธศาสนานั้น ต้องให้มนุษย์ในสังคมมีความสุขและสันติ ดำรงชีพด้วยสมชีวิตา คือ เลี้ยงชีพตามสมควรแก่กำลังทรัพย์ที่ตนหามาได้ไม่ให้ฝืดเคืองนัก ไม่ให้ฟุ่มเฟือยนัก และไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน การแสวงหาผลตอบแทนสูงสุด ในที่สุดแล้วทำให้สังคมเดือดร้อนจึงขัดต่อแนวทางแห่งพระพุทธศาสนาการแสวงหาค่าตอบแทนจากปัจจัยการผลิต คือ ค่าจ้าง ค่าเช่า กำไรและดอกเบี้ยอาจเทียบได้กับการแสวงหาโภคทรัพย์ ตามแนวพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงผู้แสวงหาโภคทรัพย์ (กามโภคี) ไว้หลายประเภท

ซึ่งจำแนกไว้ ๓ จำพวก^{๒๖} คือ ๑) บางพวกแสวงหาโภคทรัพย์ โดยมีขอบธรรมด้วย
 แก่ได้ ครั้นแล้วไม่นำทรัพย์นั้นมาเลี้ยงตนให้สุขสบาย ไม่จำแนกทาน ไม่ทำบุญ ๒) บาง
 พวกแสวงหาโภคทรัพย์ โดยมีขอบธรรม ด้วยความเห็นแก่ได้ ครั้นแล้วนำทรัพย์นั้นมาเลี้ยง
 ตนเองให้สุขสบาย แต่ไม่จำแนกทาน ไม่ทำบุญ ๓) บางพวกแสวงหาโภคทรัพย์มีขอบธรรม
 ด้วยความเห็นแก่ได้แล้วเลี้ยงตัวเองให้สุขสบายแต่จำแนกทางทำบุญ

๒) การละเว้นอบายมุข

อบายมุข แปลว่า ทางแห่งอบายหรือความฉิบหายในสิ่ง คาลกสูตร พระผู้มี
 พระภาคเจ้าตรัสถึงอบายมุขว่าเป็นเหตุฉิบหายแห่งโภคทรัพย์ มี ๖ อย่างคือ

(๑) การหมกมุ่นในการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความ
 ประมาท เป็นอบายมุขแห่งโกะทั้งหลาย

(๒) การหมกมุ่นในการเที่ยวไปตามตรอกซอกซอย ในเวลากลางคืน...

(๓) การเที่ยวดูมหรสพ...

(๔) การหมกมุ่นในการเล่นการพนัน...

(๕) การหมกมุ่นในการคบคนชั่วเป็นมิตร...

(๖) การหมกมุ่นในความเกียจคร้าน เป็นอบายมุขแห่งโกะทั้งหลาย^{๒๗}

ปัจจุบัน มนุษย์ใช้จ่ายทรัพย์ให้สิ้นเปลืองกับอบายมุขเหล่านั้นมาก แม้จะหา
 ทรัพย์มาได้มาด้วยความขยันหมั่นเพียร แต่ในที่สุดก็ต้องหมดสิ้นทรัพย์สิ้นไป ซึ่งสิ่งเหล่านี้
 ไม่มีประโยชน์เลย มีแต่การให้ความเพลิดเพลินสำราญใจเท่านั้น ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึง
 สอนไม่ให้ เกี่ยวข้องกับสิ่งที่มีโทษดังกล่าวนี้ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้แสดง
 ทศนะเกี่ยวกับการผลิตและการบริโภคเชิงพุทธนำเสนอใจว่าถ้าจะมุ่งถึงประโยชน์สุขของมนุษย์
 อย่างแท้จริงแล้ว การมองคุณค่าของการผลิตและการบริโภคเท่านั้นหาเพียงพอไม่ จะต้อง
 มองคุณค่าของการ ไม่ผลิตและไม่บริโภคด้วย เมื่อมองในแง่ธรรม บุคคลผู้หนึ่งแม้ไม่ได้ผลิต

^{๒๖} ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๖๔/๔๑๙- ๔๓๐.

^{๒๗} อ.จตุกก. (ไทย) ๑๑/๒๔๗/๒๐๒.

อะไรในแง่ของเศรษฐกิจ แต่ถ้าเขาบริโภคทรัพยากรของโลกให้สิ้นเปลืองไปน้อยที่สุด และมีชีวิตที่เกื้อกูลแก่สภาพแวดล้อม ตามสมควร ก็ยังดีกว่าบุคคลหนึ่งซึ่งทำงานผลิตสิ่งที่เป็นอันตรายแก่ชีวิตและสังคมเป็นอันมาก พร้อมทั้งบริโภคทรัพยากรของโลกสิ้นเปลืองไปอย่างมากมาย^{๒๔}

กล่าวอีกนัยหนึ่ง อบายมุข คือ ปากทางแห่งความเสื่อมเป็นผลที่เกิดขึ้นมาจาก อกุศลกรรม ส่วนใหญ่จะเป็นอาการของความโลภกับความหลงที่ เกิดขึ้นภายในใจของคน มีความโลภอยากได้จนขาดเหตุผลที่จะพิจารณาให้เห็นโทษของการกระทำเช่นนั้น บางเรื่องดูแล้วเป็นลักษณะของตัณหา คือ แต่ละข้อนั้นขอเพียงได้หยุดคิดแยกแยะให้เห็นคุณโทษของการเว้นจากอบายมุข และการตกเป็นทาสของอบายมุขตามความเป็นจริงย่อมสามารถที่จะงดเว้นจากอบายมุขและเป็นอิสระได้ แต่เพราะความโลภจัดจนทำให้ปริมาณของโมหะมีความเข้มข้นมากจนปิดบังเหตุผลสติปัญญาของมนุษย์ทำให้ไม่มีปัญญามากพอที่จะคุ้มครองรักษาตนได้

พระพุทธเจ้าทรงแสดงในรูปของวินัยของผู้ครองเรือนพร้อมกับทรงชี้โทษของอบายมุขแต่ละข้อไว้อย่างชัดเจน ประกอบด้วย

๑) ความเป็นนักเลงหญิง หมายถึง การเป็นคนมักมากในกามมีความต้องการทางเพศมากจนขาดการควบคุม ทำตนเป็นคนเจ้าชู้ ยุ่งเกี่ยวกับภรรยาชายอื่นบ้าง หญิงโสเภณีบ้างจนถึงประจบอาศัยอาชญากรรมทางเพศบ้าง ความเป็นนักเลงหญิงนั้นพียงเห็นโทษ

(๑) ชื่อว่าไม่รักตัว เพราะการเป็นนักเลงหญิงเป็นพฤติกรรมส่ำสอนทางเพศเสี่ยงต่อการทำให้เกิดโรคภัยต่าง ๆ โดยเฉพาะโรคเอดส์ที่หวาดวิตกกังวลมากเพราะกำลังแพร่ระบาดทั่วโลกในปัจจุบัน

(๒) ชื่อว่าไม่รักลูกเมีย เพราะเวลาทรัพย์ ความรัก ความอบอุ่น ส่วนหนึ่งได้ถูกแบ่งไปให้กับหญิงอื่นทั้งอาจจะนำโรคมาสู่ภรรยาของตนได้

^{๒๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พุทธธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๖), หน้า ๖๙๔.

(๓) ไม่เป็นที่ไว้วางใจของคนทั้งหลาย ทั้งนี้ เพราะนักเลงหญิงไม่ค่อยสนใจว่าลูกเขาเมียใคร ทำให้พ่อ แม่ สามี แฟนและญาติมิตรของหญิงทั้งหลายไม่ไว้วางใจคนประเภทนี้

(๔) ก่อการทะเลาะวิวาท อาจจะเป็นเพราะแย่งผู้หญิงกัน เพราะความขัดแย้งกันเพราะหญิงเป็นเหตุ

(๕) นำความฉิบหายมาให้ ความฉิบหายที่เห็นได้ชัด คือความฉิบหายจากทรัพย์ สุขภาพพลานามัย โรค ภัย อันตราย การสร้างศัตรูตลอดถึงฐานะตำแหน่งที่ควรจะได้และได้ แล้วก็อาจจะเสื่อมไปเพราะนำตนเอง เงิน เวลา ไปปรนเปรอผู้หญิง ๒) ความเป็นนักเลงดื่มสุรา มีโทษ ๖ ประการ คือ (๑) เสียทรัพย์ (๒) ก่อการทะเลาะวิวาท (๓) เป็นเหตุให้เกิดโรค (๔) ถูกตีเตียน (๕) ไม่รู้จักละอาย (๖) ทอนกำลังปัญญา^{๒๙} ๓) ความเป็นนักเลงเที่ยวกลางคืน มีโทษ ๖ ประการคือ

(๑) ชื่อว่า ไม่รักษาตัว

(๒) ชื่อว่า ไม่รักษาลูกเมีย

(๓) ชื่อว่า ไม่รักษาทรัพย์สมบัติ

(๔) เป็นที่ระแวงของคนทั้งหลาย

(๕) มักถูกใส่ความ

(๖) ได้รับความลำบาก^{๓๐}

โทษทั้ง ๖ ประการนี้ เป็นโทษที่เห็นได้ชัด เพราะคนเราเมื่อลงจากเรือนไปแล้วความสะอาดกสบายที่เคยมีภายในบ้านก็หมดไป แม้การใช้ริยาบถก็ขาดความคล่องตัว ความเดือดร้อนย่อมเกิดแก่ตน บุตร ภรรยา สามี ทรัพย์สมบัติซึ่งอยู่ที่บ้านก็ถูกทอดทิ้ง ละเลยยังทำลายทรัพย์สมบัติที่ต้องใช้จ่ายให้สิ้นเปลืองไปเป็นธรรมดา จึงชื่อว่าไม่รักษาทรัพย์ทั้งเคลื่อนที่ได้และไม่ได้ การไปมาของคนเที่ยวกลางคืนไม่เป็นเวลา ไม่เป็นที่เป็นทาง

^{๒๙} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๗๘-๑๘๔/๑๙๖-๑๙๘.

^{๓๐} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๗๘-๑๘๔/๑๙๖-๑๙๘.

คนอื่นอาจจะแวงในพฤติกรรม บางครั้งอาจถูกกล่าวหาเพราะไม่เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ที่ ผิดกฎหมาย ๔) การเที่ยวดูการเล่นการเที่ยวดูการละเล่นสนุกสนานเพลิดเพลินต่าง ๆ ถือว่าเป็นการใช้ชีวิตที่หย่อนยาน จัดเป็นการดำเนินชีวิตในทางที่ผิดประการหนึ่ง เพราะเป็นชีวิตที่ฟุ่มเฟือยไร้แก่นสารสูญเสียทั้งเวลาและทรัพย์ หากสามารถเว้นจากอบายมุขข้อนี้ได้ ชีวิตก็จะมีคุณค่าและมีสาระมากขึ้น

๕) เล่นการพนันมีโทษ ๖ ประการ คือ

(๑) เมื่อชนะย่อมก่อเวร การเล่นเกมพนันเกิดขึ้นจากความโลภ หลง เมื่อสมหวัง ความโลภความหลงจะเกิดมากขึ้น เมื่อผิดหวังความโกรธ ความเสียใจ ก็เพิ่มขึ้น

ดังนั้นเมื่อเล่นชนะทำให้คนที่แพ้ต้องการจะแก้แค้น เพื่อทวงคืนสิ่งที่ตนต้องสูญเสียไป (๒) เมื่อแพ้ย่อมเสียดายทรัพย์ที่เสียไป ซึ่งเป็นอาการของความโลภหลงที่ไม่เป็นไปตามที่ตนต้องการ พอแพ้ก็อยากจะเอาคืนทำให้วงจรของการพนันดำเนินต่อไปจนไม่สามารถใช้เหตุผลในการดำรงชีวิตได้ (๓) ทรัพย์ย่อมฉิบหายไป จนอาจถึงสิ้นเนื้อประดาตัว (๔) ไม่มีใครเชื่อถือถ้อยคำ ในวงการพนันนั้นมักจะมีการหยิบยืมเงินทองของคนอื่น เมื่อตนแพ้พนัน โดยหวังว่าเมื่อชนะแล้วจะเอามาคืนแต่โอกาสที่ได้คืนมักมีน้อยทำให้ไม่อาจใช้นี้ได้จนถึงพอกพูนหนี้สินกลายเป็นคนที่ทำตามที่ถูกไม่ได้ จนในที่สุดไม่มีใครเชื่อถือถ้อยคำแม้บางครั้งจะพูดจริงก็ตาม (๕) เป็นที่ดูหมิ่นของเพื่อน นักเล่นเกมพนันไม่ค่อยมีเกียรติและศักดิ์ศรีเพราะแรงผลักดันของความโลภหลงดังกล่าวแต่กลับคิดรวบทางลัดด้วยการเล่นเกมพนันทำให้คนดีไม่ยกย่อง แม้พวกพ้องเพื่อนฝูงก็รังเกียจ (๖) ไม่มีใครประสงค์จะแต่งงานด้วย นักเล่นเกมพนันจะเป็นหญิงหรือชายก็ตาม คนดีทั้งหลายไม่ต้องการจะเกี่ยวข้องถึงแต่งงานเป็นสามีภรรยาแล้วยิ่งไม่มีใครต้องการแม้แต่งงานกันแล้วอีกฝ่ายหนึ่งถ้าเขาเป็นคนดี อาจจะต้องอย่าขาดจากกันเพราะการเอาชีวิตอนาคตไปฝากกับนักเล่นเกมพนันนั้น คนดีจะไม่ต้องการเสี่ยงด้วย

๖) คบคนชั่วเป็นมิตร^{๓๑} การคบหาสมาคมกับคนเป็นเรื่องสำคัญ เพราะหากคบคนเช่นไรย่อมส่งผลทำให้ตนเป็นอย่างคนที่ตนคบด้วยการถูกคนชั่วนำไปในทางใดทางหนึ่งนั้น หากคบกับคนชั่วแล้วอาจจะกลายเป็นคนชั่วครบทั้ง ๖ ประการ หรือมากกว่านั้น และอาจจะเป็นเชื้อให้เกิดความชั่วอย่างอื่นที่ ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นได้ ที่เกิดแล้วก็จะเพิ่มพูนมากยิ่งขึ้น ควรหลีกเลี่ยงการคบคนชั่วเหมือนคนเดินไปในหนทางหากรู้ว่ามีอันตรายขวางอยู่ข้างหน้าจะต้องพยายามหลีกเลี่ยงหนทางนั้นให้ได้ เพื่อความปลอดภัย

๗) เกียจคร้านแล้วไม่ทำงาน มีโทษ ๖ ประการ ดังนี้คือ

- ๑) มักอ้างว่า หนาวนัก แล้วไม่ทำงาน
- ๒) มักอ้างว่า ร้อนนัก แล้วไม่ทำงาน
- ๓) มักอ้างว่า เย็นนัก แล้วไม่ทำงาน
- ๔) มักอ้างว่า ยังเข้าอยู่ แล้วไม่ทำงาน
- ๕) มักอ้างว่า หิวนัก แล้วไม่ทำงาน
- ๖) มักอ้างว่า ภาระหนัก แล้วไม่ทำงาน^{๓๒}

ตามปกติแล้วคนเราถ้าไม่รักดีแล้วสามารถอ้างอะไรก็ได้มาเป็นเครื่องแก้ตัวที่จะไม่ทำงาน แต่จากการไม่ทำงานนั่นเองผลคือความเดือดร้อน ความทุกข์ ความยากไร้ ความไร้ความสามารถ เป็นต้น ความเกียจคร้านเป็นศัตรูของความเจริญเป็นข้าศึกของความสุข คนเกียจคร้านไม่สามารถเลี้ยงชีวิตตนเองและครอบครัวให้เจริญก้าวหน้าและมีความสุขได้ การดำเนินชีวิตด้วยความขยันหมั่นเพียรจึงจะจัดเป็นการเลี้ยงชีพชอบการเกี่ยวข้องกับอบายมุข ๖ จัดเป็นการเลี้ยงชีพที่ผิดเพราะใครก็ตามที่จมอยู่ในอบายมุข ๖ แม้เพียงอย่างเดียวก็ยากที่จะเอาดีได้ในชีวิตนี้ ถ้าหากจมอยู่กับอบายมุขครบทั้ง ๖ ข้อ ถือว่าหมดศักดิ์ศรีแห่งความเป็นมนุษย์อย่างสิ้นเชิง

^{๓๑} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๗๘-๑๘๔/๑๙๖-๑๙๘.

^{๓๒} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๗๘-๑๘๔/๑๙๖-๑๙๘

๓.๖ หลักธรรมที่เป็นคำอุปมาในการทำการเกษตรของพระพุทธเจ้า

พระพุทธเจ้าท่านก็ยังเคยเรียกว่า เป็นการทำนาเกี่ยวกับข้อนี้มีเรื่องเล่าว่าครั้งหนึ่ง พระพุทธเจ้าเสด็จไปเพื่อจะโปรดดาพราหมณ์ซึ่งเห็นมีคนหนึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสตอบว่า”เราก็อ่านเหมือนกัน”. ดาพราหมณ์เลยย้อนถามว่า ทำนาอะไรที่ไหน ไม่เห็นมีไถ ไม่เห็นมีข้าวเปลือก ไม่เห็นมีพืชพันธุ์และไม่เห็นมีที่นา.

พระพุทธเจ้าเลยตรัสตอบด้วยพระบาลี ที่ประพันธ์เป็นคาถาปรากฏอยู่ในสุตตันตปิฎกว่า “สพฺพนา พืชํ ตโป วุฏฺฐิ สติ เม ฌาลปาจนํ หิริ อีสํ มโน โยตุตํ” ดังนี้ เป็นต้น; ซึ่งมีใจความว่า การทำนาของเรานั้น มีศรัทธาเป็นข้าว สำหรับปลูก มีความเพียรเป็นน้ำฝน มีสติเป็นผลสำหรับไถนา มีหิริคือความละอายเป็นงอนไถ มีจิตใจเป็นเชือกชัก สำหรับชักไถนั้น ดังนี้ เป็นต้น; รวมความแล้วก็มีอะไรครบทุกอย่างที่เกี่ยวกับการทำนา.

หลักพุทธธรรม คือ คำสั่งสอนในทางพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นทั้งคำสั่งและ คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ทั้งหมดนั้นรวมเรียกว่า “พระธรรม” และที่เป็นคำสั่งเรียกว่า “วินัย”^{๓๓} ซึ่งจะมีความแตกต่างไปจากกฎหมายบ้านเมือง ที่ใช้บังคับกับประชาชนทุกคนในประเทศ แต่หลักพุทธธรรม เป็นหลักคำสอนที่มุ่งเน้นให้มนุษย์ทั้งหลายในโลกนี้ ได้นำไปศึกษาและปฏิบัติเพื่อให้เกิดความสุขความเจริญในชีวิตนี้ประชาชนส่วนหนึ่งได้นำมาประยุกต์ใช้ เป็นเวลานานหลายชั่วอายุคนแล้ว จึงถือได้ว่าเป็นทั้งวิถีชาวบ้าน (Folkways) และกฎเกณฑ์ทางสังคมพุทธ การทำเกษตรที่พออยู่พอกินกับตามอัตภาพ^{๓๔} คือ ให้เกษตรกรสามารถพึ่งตนเองได้ในระดับพื้นฐานและกระจายเข้าสู่ภาคธุรกิจ อีกทั้งเกษตรทฤษฎีใหม่นี้เป็นทฤษฎีแห่งการจักการน้ำและที่ดินเพื่อการเกษตร โดยมีการบริหารจัดการทางการเกษตรที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ อีกทั้งเพื่อจะกระจายความเสี่ยง ความเสียหายที่จะเกิดจากความแปรปรวนของตลาดหรือความไม่แน่นอนของธรรมชาติ

^{๓๓} ที. ม. (บาลี) ๑๐/๑๔๑/๑๗๘.

^{๓๔} ปิยนุตร หล่อไกรเลิศ, **เศรษฐกิจพอเพียง**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แม็ค จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๓๖.

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสในเขตตสุตร ว่าด้วยกิจเบื้องต้นที่ควรทำในนา ภิกษุทั้งหลาย คหบดีชาวนามีกิจที่ต้องทำในเบื้องต้น ๓ ประการนี้ กิจที่ต้องทำในเบื้องต้น ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ คหบดีชาวนามในโลกนี้ ในเบื้องต้น ๑. ต้องไถคราดนาให้เรียบร้อย ๒. ต้องเพาะพืชลงไปตามกาลที่ควร ๓. ต้องไขน้ำเข้าบ้าง ระบายน้ำออกบ้างตามกาลที่ควร คหบดีชาวนามีกิจที่ต้องทำในเบื้องต้น ๓ ประการนี้แล ชนใด

ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกันแล มีกิจที่ต้องทำในเบื้องต้น ๓ ประการนี้ กิจที่ต้องทำในเบื้องต้น ๓ ประการ อะไรบ้าง คือ ๑. การสมาทานอธิศีลสิกขา ๒. การสมาทานอธิจิตตสิกขา ๓. การสมาทานอธิปัญญาสิกขา ภิกษุมีกิจที่ต้องทำในเบื้องต้น ๓ ประการนี้แล

เพราะเหตุนี้แล เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้ว่า “เราจักมีความพอใจ อย่างยิ่งในการสมาทานอธิศีลสิกขา เราจักมีความพอใจอย่างยิ่งในการสมาทาน อธิจิตตสิกขา เราจักมีความพอใจอย่างยิ่งในการสมาทานอธิปัญญาสิกขา” ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายพึงสำเหนียกอย่างนี้แล

๓.๖.๑. การเตรียมดิน

ดิน หมายถึง ชื่อวัตถุอย่างหนึ่ง ในธาตุทั้ง ๔ คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ วัตถุธาตุของพื้นโลกที่ใช้สำหรับปลูกพืชผลหรือปั้นสิ่งต่างๆ เป็นต้น^{๓๕} แผ่นดิน หมายถึง พื้นดินของโลก ทั่วประเทศ เช่น แผ่นดินไทย รัชกาล เช่น ผลิตแผ่นดิน ปฐพี หมายถึงแผ่นดิน ปฐพีวิทยา ศาสตร์แขนงหนึ่งที่ศึกษาเกี่ยวกับเรื่องดิน ปถวิ หมายถึง ดิน เช่น ปถวิธาตุสำหรับ ดิน ในพระพุทธศาสนา มีความหมายและลักษณะสำคัญที่น่าสนใจ หลายนัยดังนี้

๑. ดิน หมายถึง ปัจจัยสำคัญในการเกิดชีวิต เป็นองค์ประกอบสำคัญของการมีชีวิตเป็นปัจจัยในการดำเนินชีวิต เป็นแหล่งการเรียนรู้ชีวิตและการเสริมสร้างประสบการณ์ชีวิต ดังปรากฏในโรหิตตัสสสูตรดังนี้ “เราบัญญัติโลก การเกิดแห่งโลกหนึ่ง ความดับแห่งโลก

^{๓๕} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร : นามิบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๔๐๗.

หนึ่ง และข้อปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งโลก ในร่างกายที่มีประมาณวาหนึ่ง มีสัญญา มีใจ
นี่เอง”^{๓๖}

๒. ดิน หมายถึง ปัจจัยสำคัญของการเกิดโลก เป็นองค์ประกอบสำคัญของการ
เกิดโลก เป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงอยู่ของโลก^{๓๗}

๓. ดิน คือปัจจัยของการเกิดจักรวาล เป็นองค์ประกอบของการเกิดจักรวาล และ
เป็นปัจจัยในการดำรงอยู่ของจักรวาล

๔. ดิน คือปัจจัยสำคัญแห่งนิพพาน^{๓๘}

ดิน ในพระพุทธศาสนา มีความหมายและลักษณะสำคัญที่น่าสนใจ ครอบคลุมถึง
การเกิดของชีวิต โลก จักรวาลและนิพพาน เป็นองค์ประกอบสำคัญของชีวิต โลกและ
จักรวาล เป็นแหล่งการเรียนรู้ชีวิต การบริหารจัดการชีวิต และการสร้างเสริมประสบการณ์
ชีวิต ทำให้ประจักษ์แจ้งในความเป็นจริงของสังขธรรมได้อย่างถูกต้อง เป็นเหตุปัจจัยแห่ง
นิพพาน

หลักพุทธธรรมที่เกี่ยวข้องโดยตรงในพระพุทธเถรวาทอันดับแรกคือการเตรียมดิน
หรือต้องไตร่ตรองให้เรียบร้อย คือการรู้จักสมทานศีล เป็นคนมีศีล ที่พึงรักษาเป็นนิตย์
อาคาริยวินัย คือข้อปฏิบัติสำหรับฝึกหัดกายและวาจาของผู้ครองเรือน มนุษยธรรม คือ ธรรม
ที่มนุษย์พึงประพฤติทำให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ และมีการเรียกทับศัพท์ว่า เบญจศีล คือ ศีล
๕ ข้อ

ศีล คือ ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกหัดกายและวาจา คือ ปาณาติบาตา เวรมณี เจตนางด
เว้นจากทำชีวิตสัตว์ให้ตกลงไป อทินนาทานา เวรมณี เจตนางดเว้นจากการถือเอาสิ่งของที่
เจ้าของมิได้ให้ กาเมสุมิจฉาจารา เวรมณี เจตนางดเว้นจากประพฤติผิดในกาม มุสาวาทา
เวรมณี เจตนางดเว้นจากกล่าวเท็จ ไว้ในกุศล กรรมบถ ๑๐ ประการ

^{๓๖} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๔/๗๒-๗๕.

^{๓๗} ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๑๙-๑๓๐/๘๘-๙๗.

^{๓๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๐๔/๕๔๑, พ. (ไทย) ๒๕/๗/๑๑,

มนุษยธรรม คือ หลักปฏิบัติของมนุษย์ หรือทำให้เกิดเป็นมนุษย์อย่างสมบูรณ์ คือ เป็นสัตบุรุษ ดังข้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสพอสรุปได้ว่า บุคคล เป็นผู้ละเว้นขาดจากการฆ่า สัตว์เป็นผู้ละเว้นขาดจากการลักทรัพย์ เป็นผู้ละเว้นขาดจากการประพฤติดินในกาม เป็นผู้ละเว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท ย่อมเสวยสุข โสมนัสในปัจจุบัน^{๓๙} สัตบุรุษในโลกนี้ เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ เว้นขาดจากการลักทรัพย์ เว้นขาดจากการประพฤติดินในกาม^{๔๐}

พระองค์ได้ทรงเน้นย้ำหลักการฝึกฝนพัฒนาตนของมนุษย์ไว้มากมายและเราเตือนส่งเสริมกำลังใจให้ทุกคนมุ่งมั่นในการฝึกอบรมตนจนถึงที่สุดบรรลุถึงพระนิพพาน ดังเช่นพระพุทธพจน์ที่เปรียบเทียบเพื่อชี้ให้เห็นว่าแม้แต่สัตว์ถ้าหากว่าได้รับการฝึกแล้วก็เรียกว่าเป็นสัตว์ประเสริฐ แต่คนที่ฝึกตนเองแล้วประเสริฐยิ่งกว่าสัตว์เหล่านั้นว่า “ม้าอัสตร ม้าอาชาไทย ม้าสินธพ ช้างใหญ่ ที่ได้รับการฝึกหัดแล้ว เป็นสัตว์ประเสริฐ แต่คนที่ฝึกตนได้แล้ว ประเสริฐยิ่งกว่านั้น”^{๔๑} หรือทรงเปรียบเทียบกันระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกันเอง มนุษย์ที่ได้ฝึกตนย่อมประเสริฐกว่ามนุษย์ที่ไม่ได้ฝึกดังพุทธพจน์ที่ว่า “ในหมู่มนุษย์ผู้ที่ประเสริฐคือคนที่ฝึกแล้ว”^{๔๒} ในเมื่อมนุษย์ได้รับการฝึกฝนแล้วย่อมบรรลุถึงภาวะของบุคคลที่สมบูรณ์ตามอุดมคติคือเป็นผู้เพียบพร้อมด้วยความรู้และความประพฤติที่ดีงาม “ผู้ถึงพร้อมด้วยความรู้และความประพฤติ เป็นผู้ประเสริฐสุด ทั้งในหมู่มนุษย์และทวยเทพ”^{๔๓}

๓.๖.๒. การเตรียมเมล็ดพันธุ์พืช

หลักของพระพุทธศาสนา มนุษย์มีความเท่าเทียมกัน เกิดมาด้วยผลของกรรมที่ตนสั่งสม ประสบกับความแก่ ความเจ็บ และความตาย ประกอบด้วยโครงสร้างทั้งส่วนที่เป็นรูปและนาม อันประกอบด้วยธาตุ ๔ ชั้น ๕ ซึ่งตกอยู่ในภาวะที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา

^{๓๙} ม.ญ. (ไทย) ๑๔/๒๕๓/๒๙๙-๓๐๐.

^{๔๐} ม.ญ. (ไทย) ๑๔/๙๒/๑๐๘, ๓๗๗/๔๒๖.

^{๔๑} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๒๒/๓๙๔, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๒/๑๓๓.

^{๔๒} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๒๑/๓๙๔, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๑/๑๓๓.

^{๔๓} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒๔๕/๒๖๙, ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๔๕/๓๓๔.

อย่างไรก็ดี มนุษย์มีธรรมชาติส่วนพิเศษคือเป็นสัตว์ที่ฝึกได้และต้องฝึก เป็นสัตว์ที่สามารถเรียนรู้และพัฒนา ความดีเลิศประเสริฐของมนุษย์นั้นอยู่ที่การเรียนรู้ฝึกพัฒนาตนขึ้นไป ฉะนั้นมนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐด้วยการฝึก^{๔๔} ต้องเพาะพืชลงไปตามกาลที่ควร เปรียบเหมือนการพัฒนาจิต หรืออธิจิตตสิกขา

การรู้จักสำรวจอินทรีย์ ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ซึ่งเป็นสิ่งที่ใช้สำหรับสัมผัส หรือเป็นทาง เชื่อมต่อกับโลกภายนอก (คือ อินทรีย์ภายนอก ๖) ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส อารมณ์ที่ใจรับรู้ เปิดช่องทางที่เข้าไปสัมผัสกับสภาพแวดล้อมทางวัตถุ และทางธรรมชาติทั้งหมด ในการ สำรวจอินทรีย์ นั้น เพื่อเป็นเครื่องมือให้เกิดความแข็งแกร่งของศีล ความประพฤติ เพื่อสนับสนุนจิตให้มีพลังงานที่มั่นคงและเป็นทางให้เจริญปัญญาอีกด้วย ในมหาอัสนีสูตร พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่าเป็นกิจที่ควรทำให้อย่างยิ่งขึ้นไป ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า

“เธอทั้งหลายควรสำเหนียกอย่างนี้ว่า เราทั้งหลายจักเป็นผู้คุ้มครอง ทวารแล้วในอินทรีย์ทั้งหลาย เห็นรูปทางตาแล้วไม่รวบถือไม่แยกถือ จักปฏิบัติเพื่อความสำรวจจักขุนทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวจแล้วก็เป็นเหตุให้ถูก บาปอกุศลธรรม คือ อภิชฌาและโทมนัสครอบงำได้จักรักษาจักขุนทรีย์ ถึง ความสำรวจในจักขุนทรีย์...ฟังเสียงทางหู.. ฯลฯ รู้ธรรมทางใจ..”^{๔๕}

อธิจิตตสิกขาในไตรสิกขาหมายถึง การฝึกปรือในด้านคุณภาพและสมรรถภาพของจิต ได้แก่รวมเอาองค์มรรคข้อสัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ เข้ามา ว่าโดยสาระก็คือ การฝึกให้มีจิตใจเข้มแข็ง มั่นคง แน่วแน่ ควบคุมตนได้ดี มีสมาธิ มีกำลังใจสูง ให้เป็นจิตที่สงบ ผ่องใส เป็นสุข บริสุทธิ์ ปราศจากสิ่งรบกวน หรือ ทำให้เศร้าหมอง อยู่ในสภาพเหมาะแก่การใช้งานมากที่สุด โดยเฉพาะการใช้ปัญญาอย่างลึกซึ้ง และตรงตามความเป็น

^{๔๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), แก่นแท้ของพระพุทธศาสนา, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร : มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๕), หน้า ๔๗.

^{๔๕} ม.ญ.(ไทย) ๑๒/๔๒๑/๔๕๕.

จริง^{๔๖} กล่าวโดยย่ออธิจิตตสิกขา ก็คือ หลักสมาธิ ความแน่วแน่แห่งจิตใจ โดยใช้หลักสมถะ และวิปัสสนาเป็นสำคัญ ในการพัฒนาจิตเพื่อให้มีคุณภาพที่ดี จนสามารถละอวิชชาได้ตามลำดับ ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสไว้ว่า

“สมถะที่ภิกษุเจริญแล้ว ย่อมไม่ให้จิตเจริญ จิตที่เจริญแล้วย่อมละระาคะได้
วิปัสสนาที่ภิกษุเจริญแล้ว ย่อมให้ปัญญาเจริญปัญญาที่เจริญแล้ว ย่อมละ
อวิชชาได้”^{๔๗}

๓.๖.๓. การ ไขน้ำเข้านา

การไขน้ำตามกาลที่ควร เปรียบเหมือนอธิปัญญาสิกขา ปัญญา หมายถึง ความรู้ทั่ว ปรีชาหยั่งรู้เหตุผล ความรู้เข้าใจชัดเจน ความรู้เข้าใจยังแยกได้ในเหตุผล ดีชั่ว คุณโทษ ประโยชน์ มิใช่ประโยชน์ เป็นต้น และรู้ที่จะจัดแจง จัดสรร จัดการ ความรอบรู้ในกองสังขาร มองเห็นตามเป็นจริง”^{๔๘} อธิปัญญาสิกขา ได้แก่การฝึกฝนอบรมทางปัญญา เพื่อให้เกิดความรู้และความเข้าใจสิ่งต่างๆ ตามสภาพแห่งความเป็นจริง รู้เท่าทันโลกและชีวิตตามที่มันเป็นอย่างไม่พรวามั่ว สาระของอธิปัญญา คือ การมองดูรู้จักและเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง หรือรู้เท่าทันธรรมชาติของสังขารธรรมทั้งหลาย ที่ทำให้เป็นอยู่และทำการต่างๆ ด้วยปัญญา คือ รู้จักวางใจวางท่าทีและปฏิบัติต่อโลกและชีวิตได้อย่างถูกต้องเหมาะสม ในทางที่เป็นไปเพื่อแผ่ขยายประโยชน์สุข มีจิตใจผ่องใส ไร้ทุกข์ เป็นอิสระเสรี และสดชื่นเบิกบาน^{๔๙} การพัฒนาด้านปัญญาเป็นเรื่องกว้างขวาง แยกออกไปได้หลายด้านและมีหลายชั้นหลายระดับ เช่น ปัญญาที่ช่วยให้ดำเนินชีวิตอย่างมีประสิทธิภาพและประสบความสำเร็จ ปัญญา

^{๔๖} พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ.ปยุตฺโต) พุทธธรรมฉบับปรับปรุงและขยายความ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๓๙), หน้า ๙๑๕.

^{๔๗} อภ.ทก.(ไทย) ๒๐ / ๓๒/๗๖.

^{๔๘} ที.ปา.(บาลี) ๑๑/๔๓๑/๓๐๗.

^{๔๙} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พุทธธรรมฉบับปรับปรุงขยายความ, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สหธรรมิก, ๒๕๓๙), หน้า ๖๐๓-๖๐๔.

ที่ช่วยให้การดำเนินชีวิตเข้าสู่วิถีชีวิตที่ถูกต้องดีงาม ปัญญาที่ช่วยให้บรรลุจุดหมายสูงสุดของชีวิต เป็นต้น

๓.๗ สรุป

สรุปได้ว่า พุทธธรรม คือ ธรรมะของพระพุทธเจ้า มีมากมายถึง ๘๔,๐๐๐ พระธรรมขันธ์ ที่ถูกถ่ายทอดสืบต่อมาเป็นเวลาไม่น้อยกว่า ๒๕๕๖ ปี แล้ว และได้ชื่อว่า เป็นภูมิปัญญาโลก เป็นภูมิปัญญาของมนุษยชาติ เป็นมรดกโลก ที่หาค่ามิได้ธรรม ที่พระพุทธเจ้าทรงค้นพบนั้น คำว่า “ค้นพบ” ย่อมหมายถึง “ธรรม” เป็นสิ่งที่มีอยู่เดิม มีมาก่อน ไม่ได้เกิดขึ้นพร้อมพระพุทธองค์ แต่เป็นธรรมชาติที่เกิดขึ้นก่อนที่พระพุทธองค์จะตรัสรู้ อาจพอกกล่าวได้ว่าการเรียนรู้ ธรรม ก็คือการรับรู้ธรรมดาโลก เรียนรู้สิ่งที่เป็นปกติที่มีบ่อเกิดที่มามีมาอย่างไรและไปอย่างไร

คำสั่งสอนในทางพระพุทธศาสนา เกียวเกษตรกรในพระพุทธเถรวาท สามารถพึ่งตนเองได้ ด้วยกิจเบื้องต้นที่ควรทำในนาเปรียบเสมือนภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน ต้องทำในเบื้องต้น ๓ ประการ ๑. การเตรียมดินหรือต้องไถคราดนาให้เรียบร้อยเปรียบเสมือนการสมาทานอธิศีลสิกขา ศีล คือ ข้อปฏิบัติสำหรับฝึกหัดกายและวาจาเป็นพื้นฐาน ๒. การเพาะพืชลงไปตามกาลที่ควรเปรียบเสมือนการสมาทานอธิจิตตสิกขา คือ การฝึกให้มีจิตใจเข้มแข็ง มั่นคง แน่วแน่ ควบคุมตนได้ดี มีสมาธิ มีกำลังใจสูง ให้เป็นจิตที่สงบ ผ่องใส เป็นสุข บริสุทธิ์ ปราศจากสิ่งรบกวน ๓. การน้ำเข้านาเปรียบเสมือน การสมาทานอธิปัญญาสิกขา การฝึกฝนอบรมทางปัญญา เพื่อให้เกิดความรู้และความเข้าใจสิ่งต่างๆ ตามสภาพแห่งความเป็นจริง รู้เท่าทันโลกและชีวิตตามที่มันเป็นอย่างไม่พรวามัว สารของอธิปัญญา คือ การมองดู รู้จักและเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง หรือรู้เท่าทันธรรมดาของสังขารธรรมทั้งหลาย ที่ทำให้เป็นอยู่และทำการต่างๆ ด้วยปัญญา คือ รู้จักวางใจวางท่าทีและปฏิบัติต่อโลกและชีวิตได้อย่างถูกต้องเหมาะสม

พุทธธรรมเกี่ยวกับการเตรียมอุปกรณ์การทำนาตามแบบพระพุทธศาสนา ถ้ามองว่าอะไร สัจจ์ กโรมิ นิหุทานํ เออัสัจจะเป็เนื่อนา วิริยํ อรุโธรณํ เออวิริยะคือความพากเพียร กล้าหาญ เป็นวั้วสำหรับไถนา ปญญา เม ยุกนงคฺลํ – เออปัญญาเป็นแอกและไถ กายคุตุโต วจีคุตุโต อาหาเร อุกฺทเร ยโต คือเอากการสํรวมกาย สํรวมวาจา สํรวมทอ้งเป็นเหมือนกับรั้ว ล้อมนา สทฺธา เออศรัทธา ความเชื่อเป็นข้าวพีช ตโป วุญฺสิ มีตบะคือความเพียรเผากิเลสเป็น น้ำทำนา สติ เม ผลปาจนํ เออสติเป็นผลหรือเป็นปฏัก ไสฺรจํ เม ปโมจนํ เออโสรัจจะเป็น ฤดูเก็บเกี่ยวเล็กทำนา รวมความแล้วก็ล้วนเป็นธรรมะแบ่งออกเป็น แต่ละข้อนั้น อาจจะสามารถเปรียบเทียบได้กับการทำนาตามธรรมดา นี้เรียกว่าครบบริบูรณ์แล้วในการทำนาตามแบบของ พระพุทธเจ้า ทำไปๆไม่มีความเศร้าโศก ออกผลมาเป็นความไม่ตาย คือไม่ทุกข์ ถ้ารู้ถึงที่สุด คือได้บรรลุดุธรรมะถึงที่สุดแล้ว ก็รู้ความไม่มีสัตว์บุคคลสำหรับเก แก เจ็บ ตาย มีจิตใจที่ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย จิตใจนั้นก็ไม่มีความโง่ความหลงว่ามีตัวมีตนสำหรับ เกิด แก่ เจ็บ ตาย การทำนาตามแบบของพระพุทธเจ้า ได้ผลเป็นความพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงทุกอย่าง ทุกๆ ประการ